

Heeft Bedrijfsethiek in het Hoger Beroepsonderwijs Eigenlijk Wel Zin?

Ruud Welten

Lectoraat Ethiek en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen

Het lectoraat heeft zich als primair doel gesteld om bedrijfsethiek in het bedrijfsleven en in het hoger beroepsonderwijs te stimuleren. Daarmee is haar primaire onderzoeksvraag gegeven, namelijk de vraag hoe deze stimulans op een effectieve en realistische manier een rol moet krijgen in de bestaande beroepsopleidingen. Deze vraag is dan ook de aanleiding tot dit artikel.

In de lectorale rede is betoogd dat maatschappelijke verantwoordelijkheid in eerste instantie bevorderd kan worden door reflectie op het handelen, in plaats van te handelen naar onkritische, reeds voorgegeven kaders (Welten 2012). Daarbij is met Robert C. Solomon verdedigd dat de aristotelische ethiek de meest adequate en realistische ethiek is om als basis te dienen voor het handelen op de markt, dus voor een bedrijfsethiek. Bedrijfsethiek wordt door het lectoraat aldus primair ontwikkeld als filosofische discipline.

Het is echter niet vanzelfsprekend dat filosofie als discipline een plaats heeft of zou moeten hebben in het hoger beroepsonderwijs. Studenten worden immers niet opgeleid als wetenschappers en al helemaal niet als filosofen. Het hbo is de broedplaats voor doeners, niet voor denkers. Van haar kant is filosofie er niet zozeer om problemen op te lossen, maar om ze te signaleren; niet om vragen te beantwoorden, maar om ze te stellen. Als deze kenschetsen juist zijn, dan leidt filosofie de hbo-student eerder verder van de concrete praktijk dan dat het haar dichterbij brengt. In wat volgt wil ik de vraag of filosofische ethiek op haar plaats is in het hbo serieus nemen. Niet als een louter pleidooi, maar ook als beschrijving van de eigen aard van praktijkgericht onderzoek naar de efficiëntie van bedrijfsethiek.

Het zal duidelijk zijn dat de onderzoeksmethoden die eigen zijn aan de verscheidene filosofische tradities, niet die van de empirische wetenschappen zijn. De filosofie kent geen kwantitatief onderzoek. Filosofen meten niet, maar willen recht doen aan de eigen aard van de problemen die zij signaleren. Zoals gesteld, het lectoraat wil de plaats zijn waar ethische vragen die eigen zijn aan het bedrijfs- en organisatieleven ook werkelijk als zodanig worden behandeld. Tegelijkertijd worden door het hbo terecht hoge eisen gesteld aan praktijkgericht onderzoek. Maar wat betekent 'praktijkgericht onderzoek' in de context van het lectoraat ethiek; een context die gevormd wordt op het snijvlak van praktijk (het bedrijfsleven) en onderwijs? Aristoteles, die het eerste werk over ethiek schreef, zei al in zijn *Ethica*:

"Het onderzoek dat ons hier bezighoudt beoogt niet zoals onze andere studies zuiver theoretische kennis. Dit onderzoek is er namelijk niet op gericht te weten wat voortreffelijkheid is, maar voortreffelijk te worden; anders zou het van geen enkel nut zijn. Daarom moeten wij onze aandacht op het gebied van het handelen richten, en onderzoeken hoe wij moeten handelen." (Aristoteles p. 57)

Hij voegt daaraan toe:

"De hele discussie over hoe men moet handelen blijft noodgedwongen beperkt tot een schets en kan geen mathematische nauwkeurigheid bereiken." (Ibidem)

'Ethiek' nu, *is* praktijkgericht onderzoek. Het is bovendien een bijzondere vorm van praktijkgericht onderzoek, omdat het filosofisch van aard is. Wie doet, alsof ethische vragen die inherent zijn aan de praktijk van bedrijven en organisaties, kunnen worden gegoten in managementmodellen, afvinklijsten of snelle 'tools', neemt de eigen aard van ethische problematiek niet serieus. Het komt er dus op aan om de eigen aard van ethiek en bedrijfsethiek te kunnen waarborgen, binnen de huidige curricula van het hbo-onderwijs en de andere praktijkgerichte onderzoeken die namens andere wetenschappelijke disciplines in lectoraten op de hogescholen in Nederland worden ontwikkeld. Het lectoraat ethiek is dus zelf een onderzoek naar de meest adequate wijze om ethiek een plaats te geven in de curricula van de hbo-opleidingen. Het lectoraat is er niet om ethische problemen zo snel mogelijk op te lossen, maar om ze in hun eigen aard te duiden, te bevragen, en om te onderzoeken op welke wijze dit het beste gedaan kan worden.

Wat is de doelgroep? Het ligt voor de hand de laatste vraag te beantwoorden met: onze bba-studenten. Maar hier dient zich een probleem aan, dat reikt voorbij de praktische vraag hoe studenten gemotiveerd of uitgedaagd kunnen worden na te denken over bedrijfsethiek. Bedrijfsethiek als vast onderdeel in bba (en mba) -opleidingen kent sinds haar ontstaan in de jaren '80 van de vorige eeuw, zowel voor- als tegenstanders. Tegenstanders argumenteren dat ethiek eerder een tegenkracht in business is, dan een stimulans. Wie goed is in business, laat zich niet primair leiden door ethische motieven. Men beroept zich daarbij veelal op Milton Friedman, die stelt, dat de enige vorm van verantwoordelijkheid in het bedrijfsleven bestaat uit het behalen van winst voor de aandeelhouders (Friedman 1970). Ethiek is aldus geen stimulans-factor in business, omdat business economisch gedreven is. De aristotelische bedrijfsethiek begrijpt zichzelf echter niet als een correctie op handel of economische krachtenvelden, om humaniteit te beschermen tegen de inhumane krachtenvelden van business, maar juist vanuit vanuit de vraag naar de rol en bijdrage van het bedrijf in de samenleving. "Good Business", zoals Robert C. Solomon het stelt, is 'goed' omdat de economisch strategische eisen die aan business worden gesteld niet tegengesteld, maar in één lijn met ethisch handelen zijn. De maatschappij beloont de goede business met *profit*, die dan ook geen doel op zichzelf is. Profit is een middel, terwijl het einddoel van business wordt bepaald door haar maatschappelijke functie. John Hooker stelt dat Friedmaniaanse argumenten tegen bedrijfsethiek in het beroepsonderwijs uiteindelijk op misverstanden berusten (Hooker 2004). Zo tracht hij ook het argument tegen bedrijfsethiek te weerleggen dat stelt dat morele vorming eerder van opvoeding afhankelijk is, dan dat het in het beroepsonderwijs plaatsvindt, en dus niet als cursus in een curriculum kan worden ingehaald. Aristoteles stelt echter:

"Ieder mens geeft een juist oordeel over datgene wat hij kent en is daarvan een goed criticus. Wie dus op een bepaald gebied gevormd is geeft daarover een juist oordeel, wie

een goede algemene vorming bezit geeft een juist oordeel zonder meer. Al met al is een jonge man geen geschikt toehoorder van colleges over het functioneren in de polis. Hij is immers onervaren in de praktijk van het leven, terwijl de colleges daarvan uitgaan en daarover handelen. Omdat hij bovendien geneigd is zijn emoties te volgen, zal hij vergeefs en vruchteloos toehoren, aangezien het doel hier niet kennis maar handelen is." (Aristoteles p. 27).

Naar het oordeel van Aristoteles is het dus vruchteloos om jonge, nog onervaren mensen iets bij te brengen over ethisch handelen, omdat de studenten worden gedreven door hun emoties, en er strikt gesproken van zelfreflectie op het eigen handelen op de markt (waar bedrijfsethiek immers over gaat) geen sprake kan zijn (we weten van historici dat Aristoteles' lessen waren gericht op de volwassen politieke bestuurders in Athene). In een hbo-college kan men in het beste geval een beroep doen op het voorstellingsvermogen van de jonge toehoorders, maar dat leidt nooit tot daadwerkelijke zelfreflectie, omdat de praktijk voor hen nog in de toekomst ligt. Ethiek wordt daarmee theorie, en streeft daarmee haar doel voorbij. Er is reden om dit argument tegen bedrijfsethiek, dat nu juist ook ten grondslag ligt aan het laatstgenoemde argument dat Hooker tracht te weerleggen, serieus te nemen. Hooker onderkent het probleem dat bedrijfsethiek om de genoemde reden door studenten als 'gepreek' wordt ervaren. Hooker wil dit ondervangen, door niet zo zeer te vertellen dat de aankomende managers 'ethisch' moeten handelen, maar door aan te nemen dat zij zelf ethisch wensen te handelen, en dat het college ervoor bedoeld is te leren hoe dat moet, analoog aan de lessen financieel management, waarin studenten niet worden gezegd dat ze geld moeten verdienen, maar er wordt geleerd hoe dat moet (Hooker p. 86). De ervaring leert echter dat het op zijn zachts gezegd lastig is om studenten ethiek te leren. Wanneer ethiek werkelijk de praktijkkennis is zoals Aristoteles het beschrijft, dan is slechts de werkvloer de enige leerschool. Ethiek is dus goed mogelijk als training of cursus voor managers die al in het bedrijfsleven staan, maar problematisch voor studenten. Nu leren hbo-studenten de werkvloer wel degelijk kennen, te weten in hun stage. Als we Aristoteles' gedachtengang volgen, dan zou de stage de eerste aangewezen plaats zijn om bedrijfsethiek als een daadwerkelijke reflectie op de praktijk te ontwikkelen; steeds weer anders, want elke student, elke stage en elk bedrijf is anders. Daarin leert de student wat Aristoteles vraagt: "De handelende persoon moet zelf van geval tot geval nagaan wat de situatie vereist, net als in geneeskunde of navigatie." (Aristoteles p. 57) Vervolgens heeft de student materiaal (te weten eigen ervaringen) die methodisch kunnen worden onderzocht. De expertise van de bedrijfsethicus bestaat dan noch in het aanleren van verschillende theorieën over ethiek, noch in het aanleren van kant- en klare normen, maar in het begeleiden van de reflectie van de student in zijn of haar eigen handelen in concrete stagesituaties.

Bedrijfsethiek is dan geen separate discipline, maar een vermogen om zelfreflectie in goede banen te leiden. Mede gegeven door deze gedachtengang, werd in het najaar van 2011 gestart met een studiegroep rond de Nicomacheïsche ethiek van Aristoteles. 22 docenten van de opleidingen HBS en FEM startten de studiegroep onder leiding van de lector, waarvan een kern van zo'n 15 docenten het haalden tot het eind. Een volgende stap zou erin kunnen bestaan om deze docenten een zichtbare rol te geven in besprekingen van stage-ervaringen van studenten.

Referenties

Aristoteles. (1999). *Ethica*, Groningen: Historische Uitgeverij.

Friedman, M. (2008). "The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits", in: Burchell, *The Corporate Social Responsibility Reader*, Londen en New York, Routledge, p. 84-89.

Hooker, J. (2004). The Case Against Business Ethics Education: A Study in Bad Arguments, *Journal of Business Ethics Education* 1(1): 75-88.

Solomon, Robert C. (1992). *Ethics and Excellence: Cooperation and Integrity in Business* (Ruffin Series in Business Ethics) Oxford: Oxford University Press.

Welten, Ruud, Lectorale rede: *Gij zult maatschappelijk verantwoord ondernemen! Pleidooi voor een doorleefde bedrijfsethiek*, Deventer, 2012
(<http://bedrijfsethiek.wordpress.com/>)